

Az Erdélyi Magyar Kéziratkiadó Társaság megalakulása

Az Erdélyi Kéziratkiadó Társaság ARANKA György szervező munkája eredményeképpen jött létre, szoros kapcsolatban az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társasággal, amely ugyancsak főként neki köszönhette megvalósulását. Eredetileg az „Erdélyi Kéz Írásban levő Történetírók kiadására felállítandó Társaság” meglehetősen nehézkes elnevezést viselte, amelyet a mindennapos használatban többnyire a „Kézírások Társasága” vagy a „Kéziratkiadó Társaság” cím helyettesített. Az elnevezés latin nyelvű változatának, a „Societas exendendum ineditorum manuscritorum Transylvanicorum”-nak hasonlóképpen hosszú és döcögő formáját pedig utóbb a jól hangzó „Societas Philohistorum Transilvanica” váltotta fel.

A Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság egymáshoz való viszonyát maga ARANKA szögezi le a Nyelvmívelő Társaság „munkás tagjai”-nak 1794. július 21-i gyűlésén, a társaság elnökének, BÁNFFY György kormányzónak jelenlétében tartott beszédében: „Excellenciád méltóztatik arra-is kegyesen emlékezni, hogy a’ Magyar Társaság (= a Magyar Nyelvmívelő Társaság) gondolattya mintegy első szülött vala, és a’ Kéz- Írások kiadásáé a’ második.”¹ Az alapítás körülményeiről több ízben is szól, eseményszerűen legbővebben *A nemzeti magyar nyelv művelése eredetének Erdélyben alkalmatosága, állapota és arra egy útkészítő társaság ajánlása* című, nyomtatásban is közreadott írásában emlékezik meg róla. Elmondja, hogy amikor 1790-ben megmutatta a kormányzónak BESSENYEI Jámor szándék-át RÉVAI Miklós kiadásában, úgy látta a gubernátor megjegyzéseiből, hogy nemcsak általában véve helyesli egy nyelvművelő társaság létesítését, hanem Erdélyben is szívesen látna hasonló kezdeményezést. Magára vállalta, s rövid idő alatt el is készítette az *Egy Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság felállításáról való Rajzolat a Haza felséges Rendeihez* című tervezetét (a mű dátuma 1791. január 2., tehát nem egészen két héttel az 1790. december 21-én összeült kolozsvári országgyűlés megkezdése után már készen volt), amelyet BÁNFFY elolvasott, véleményt mondott róla, majd elrendelte kinyomtatását.²

Mielőtt a két társaság alapításának körülményeit közelebbről szemügyre vesszük, röviden szólni kell az anya-társaság, a Magyar Nyelvművelő Társaság céljairól. A *Rajzolatban* ARANKA kettős célt említ: a nyelvművelést és a „világosodást”, ami ez esetben ismeretek anyanyelven való terjesztését, népszerűsít-

¹ *A Magyar Nyelv Mívelő Társaság* (a továbbiakban MNyT) *munkáinak első darabja*. Szeben, 1796. 33.

² A *Rajzolatot* közli JANCSÓ Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 121–123.

tését jelentette. E kettős cél érdekében segédeszközül számba kívánta venni a rendelkezésre álló nyomtatott magyar műveket, megvizsgálni a jövőben kiadandó munkákat, meghozatni a legfontosabb külföldi könyveket, folyóiratokat és hírlapokat, lefordíttatni az alkalmas külföldi munkákat, szótárt készíttetni, mindezen nyomtatványok összegyűjtésére és tárolására könyvtárat létesíteni, a használók számára pedig olvasótársaságot szervezni. Ugyancsak a népszerűsítő célt hangsúlyozza ARANKA 1794-ben tartott, már idézett beszédében is, s elhatárolja magát a tudományos törekvésektől, valamint a folyóiratszerkesztéstől:

„... ez nem olyan tulajdonkép való *Tudós Társaság*, hogy tudós könyveket írjon; nem is tulajdonképen való *Gyűjteményes Társaság*, hogy mint a *Magyar Múzeum* és *Uránia* érdemes ki-adói tsak a kész darabokat adják-ki, hanem egy valóságos Munkás Társaság legyen.”³

ARANKA tehát egyrészt a nyelvet kívánta fejleszteni, gazdagítani és terjeszteni, másrészt a honismeret minden ágát akarta népszerűen művelni, s célul tűzte ki a tudományok és mesterségek ismertetését is könyvek útján. A szorosán vett tudomány művelését kizárja céljai közül. Mindezt a fő- és köznemesek anyagi áldozatából és a „munkás tagok” szellemi közreműködésével remélte megvalósítani. A „munkás tagok” azonban, akiktől e sokrétű népszerűsítő munka végzését elvárta, nem lehettek mások, mint a kor rendkívül szűk értelmiségi rétegének azok a tagjai, akik egyszersmind a tudományokat is alkotó módon művelték, mégpedig rendkívül nehéz körülmények között, lemondások és áldozatok árán. ARANKA koncepciója egyaránt áldozatot kívánt a pártfogóktól és a munkás tagoktól is, az eredmény haszonélvezői pedig egy közelebből meg nem jelölt, szélesebb körű publikumból kerültek volna ki, akik a társaság munkája révén magasabb színvonalú, fejlettebb, nemzeti szellemű műveltség birtokába jutottak volna.

A tudományokat művelő értelmiség munkalehetőségének megteremtése és megkönnyítése, az alkotáshoz szükséges valamelyes anyagi függetlenség biztosítása nem szerepel ARANKA célkitűzései között. Elfogadja és tudomásul veszi, hogy tudományos alkotómunkával vagy olyanok foglalkozhatnak, akik anyagi függetlenségben élnek, vagy olyanok, akik aszkézis vállalásával, esetleg személyes függetlenségük feladásával kikapcsolódnak a mindennapi élet gondjaiból. Ezzel kapcsolatos példái Angliára utalnak, ahol a magát tudományoknak szentelő ifjú holtáig a kollégiumban élhet, tehát mintegy kívül a társadalmon, s a jezsuitákat említi, akik tudós rendtagjaikat felmentik az iskolai oktatási kötelezettségek alól. Nálunk, mint mondja, vagy nagyurak foglalkozhatnak tudományokkal, vagy olyanok, akik „a tudományt szerető nagy urak oldalok és asztalok mellett a társalkodásokban, a nagy világgal meg-esmérkedhetnek”.⁴ Példaként a régi időkől VERGILIUST, HORATIUST, PLUTARKHOSZT említi, a közzelműltből pedig CORNIDES Dánielt, aki titkárként élt TELEKI József házában. Az a körülmény, hogy az alkotó, polgárosodó értelmiség Európa-szerte milyen nehezen viselte a mecénásoktól való személyes függést, s hogy éppen a tudós társaságok dotációja jelenthetett valamelyes függetlenséget számára, ARANKA tervezetében nem kapott komoly hangsúlyt. Tervei szerint a társaság titkára,

³ A *MNyT munkáinak első darabja*. Szeben, 1796. 26.

⁴ Uo. 19.

írnoka s azok a tagjai kaptak volna fizetést, akik nehezebb, nem-jövedelmező munkákra vállalkoznak, mint a szótárkészítés, recenzióírás stb. Véleménye szerint azokat, akik könyveket írnak, „csak azért a közönségesből jutalom nem illeti.”⁵

A társaság munkájának eredményességét eleve korlátozta, hogy a szűk értelmiségi rétegtől nem lehetett olyan népszerűsítő munkát elvárni, amelyhez előbb az alapként szolgáló tudományos munkát is neki kellett elvégeznie. Az viszont nem volt elképzelhető, hogy népszerűsítő szintű honismertető munkák készüljenek a haza történetének, természeti, gazdasági és egyéb viszonyainak tudományos feltárása nélkül. Így már a kezdet kezdetén természetes módon vetődött fel az alkotó, majd népszerűsítő munkát szolgáló források számbavételének szükségessége.

ARANKA beszámolójából megtudjuk, hogy a kormányzó, amikor elolvasta a *Rajzolatot*, kijelentette, hogy

„a Haza Történeteit illető sok szép Kéz-Írások szerte széjjel, és talán veszedelemben-is forogván, hogy vagy mint más régi sok szép kéz Írások el-ne vesszenek, és el-ne tűnyjenek; vagy pedig kézről kézre irattatván -le, végre haszon vehetetlenek ne legyenek: jó volna ezeket-is egybe szedni, és ki-nyomtatattani; 's ebben a Hazafiait meg-világosítván, arra a' végre egy Társaságot állítván-fel.”⁶

Fentebb idézett 1794-es beszédében ARANKA a kormányzó személyes gondviselésének tulajdonítja a Kéziratkiadó Társaság szerencsés megalakulását, s abban is bízik, hogy „már el-kezdett igyekezeteinek és ajánlásainak tellyesítésével a Hazát és Nemzetet minden órán meg fogja örvendeztetni”.⁷ Később, visszatekintve a társaság alapítására, még tovább megy el: nemcsak a Kéziratkiadó Társaság, de a Nyelvmívelő Társaság létrehozásának gondolatát is a kormányzónak tulajdonítja:

„A mi a Kéz Írások ki-adásának Társaságát illeti! Ennek gondolattya ugyan abban a' Nemes Főben fogantatott, mely a' Nyelv Mívelő Társaságot 1791-dik esztendőben a Haza Kormányának terhes gondjai között szülte”;⁸

s ez nyilvánvalóan túlzás. BÁNFFYNak kétségkívül volt szerepe a megvalósulásban, tekintélye és az ügy mellett állásfoglalása a rendeket a Nyelvmívelő Társaság tervének felkarolására ösztönözte. Amikor ugyanis ARANKA a január 6-i keltezésű *Rajzolatot* az országgyűlés március 18-i ülésén beadta, az a döntés született, hogy az Igazgatótanács jelenlétében tárgyalják az ügyet,⁹ azaz a rendek ennek véleményétől tették függővé elhatározásukat. Április 15-én az Igazgatótanács úgy nyilatkozott, hogy a társaságra szükség van, s küldöttség kijelölését javasolta az Igazgatótanács és a rendek képviselőiből a *Rajzolat* tanulmányozására.¹⁰ A küldöttség véleményét utóbb két hónap múlva, június 20-án olvasták fel, s a döntést az országgyűlés XLV. articulusában „De praecedentia Linguae Hungaricae, qua in Transylvania Principalis Nationalis Linguae

⁵ JANCsó E. i. m. 99.

⁶ A *MNyT* munkáinak első darabja. Szeben, 1796. 178—179.

⁷ Uo. 33.

⁸ Uo. 178.

⁹ Az Erdélyi Három Nemes Nemzetekből álló Tekintetes Rendeknek 1790-dik Esztendőben... hirdettetett... közönséges Gyűléseikben lett végzéseiknek és foglalatosságoknak Jegyzőkönyve. Kolozsvár, 1791. (Quart-kiadás.) 330—331.

¹⁰ Uo. 441—442.

Erectioneque Scholarum, et Societatis ad promovendam ejusdem Linguae culturam necessariarium” címmel fogalmazták meg; ebben az alsófokú anyanyelvi iskolázással összekötve szerepelt a nyelvújító társaság ügye. A társaságra vonatkozó rész szövege a következő:

„Cum denique ad culturam linguae Hungaricae majori cum successu promovendam Status, et Ordines Societatem quoque ad culturam linguae Hungaricae destinatam erigere in animum induxerint, Sacratissima Sua Majestas tanquam Natus Hungariae Rex eandem Societatem juxta submissum planum erigendum benigne confirmare, et Paterno protegere dignabitur.”¹¹

ARANKA elbeszéléséből hihetőnek látszik, hogy a *Rajzolat* elolvasásakor a kormányzó hirtelen támadt ötleteként merült fel a nyelvújító és a történetírók munkáinak kiadására szervezendő társaság különválasztása; ARANKA eredeti elképzelésébe ugyanis ez a megoldás nem illett bele, ő a történeti tárgyú kéziratok nyomtatott közreadását mint az Erdély magyar nyelven megírandó történetének előkészítéséhez szükséges előmunkálatokat fogta fel; ilyen mű elkészítése és közreadása pedig a Nyelvújító Társaság honismertető, világosító célkitűzései sorába tartozott, programjának egyik fontos része volt. Szorosan összefüggött továbbá a történeti kéziratok közreadásának munkája a Nyelvújító Társaság könyvtárának és kéziratgyűjteményének felállításával, ahol a forráskiadás alapjául szolgáló eredeti és másolt kéziratokat őrizni kívánták. Furcsa kettősség alakult ki azáltal is, hogy a tervek szerint fontosabb kéziratokat egyrészt eredeti nyelvükön, tudományos apparátussal, másrészt magyarra fordítva, népszerűsítő céllal is ki akartak adni, az elsőt a Kéziratkiadó, a másodikat a Nyelvújító társaság.¹² A két társaság szervezeti különválasztása nem volt tehát indokolt a tagság azonossága és a feladatok szoros összefonódása folytán. Ha a két külön társaság létrehozásának gondolata a *Rajzolat* olvasásakor valóban a kormányzó ötlete volt, ARANKA nyilván azért nem ellenkezett vele — mint ahogyan utóbb a társaságalapítás eszméjét is azért tulajdonította BÁNFFYNAK —, hogy a nagyhatalmú pártfogó annál inkább magáénak érezze az ügyet. Amikor ARANKA így cselekedett, jól számított: tekintélyes politikai személység támogatása nélkül aligha remélhetett volna sikert. A 17. században létesült külföldi akadémiák és tudós társaságok még a királyi támogatásban részesültek, sőt nem egy esetben kifejezetten uralkodói akarat hívta őket életre.¹³ A 18. századi hazai tudományszervező törekvések és más egyesülések közül csak egyedül BÉL Mátýásé kapott rendszeres évi dotációt és MIKOVINY Sámuel mérnök, térképész személyében szakértő segítséget az uralkodótól még a század első felében. MÁRIA TERÉZIA és II. JÓZSEF uralkodásának éveiben ilyesmiről már nem lehetett szó. MÁRIA TERÉZIA nemcsak a magyar nyelvújító és tudományszervező törekvéseket nem támogatta komolyan, de a bécsi birodalmi akadémia létrehozását sem. A magyarországi tervekkel nyilvánvalóan osztrák központosító célkitűzései állították szembe, hiszen ismeretes, hogy a művelődésügy egy másik területén, az iskolaügyben is csak az osztrák birodalmi tanügyi reform megvalósulásának kudarca után járult hozzá, hogy

¹¹ Uo. (Folio-kiadás) Függelék 55.

¹² *Aranka György ismeretlen levele gr. Bánffy Györgyhöz, Erdély kormányzójához.* Közli JANCsó Elemér. = ItK 1938. 67.

¹³ CsóKA Lajos: *A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században.* Pannonhalma, 1942.

külön magyarországi iskolareform-tervezet készüljön. II. JÓZSEF pedig még határozottabban ellenezte a magyar nyelvű tudományosság megteremtésének kísérleteit. Így a 18. század második felében megszülető magyarországi tervek készítői már nem várhatták a kormányzattól a szükséges anyagi alap megteremtését. Az Academia Augusta tervezetének ismeretlen megfogalmazója ugyan még az egykori bencés apátságok jövedelmének megszerzését remélte, HELL Miksa pedig a kalendáriumkiadás jövedelmét óhajtotta megszerezni társaság anyagi alapjául, de mindketten eredmény nélkül. BESSENYEI és RÉVAI már csak az elengedhetetlen királyi jóváhagyást kérte, a pénzalapot még közvetett formában sem várta társaságra számára a kormányzattól. Ők társadalmi úton fő- és köznemesek adományaiból kívánták megteremteni s a jövőben közösen készített művek jövedelmét is a társaságot fenntartó anyagi bázis részének tekintették. Az ország vezető rétegének támogatását RÉVAI az országgyűlésen összegyűlt rendektől várta, a társaság ügye azonban — bár bizonyos alapítványokra volt reális remény — az iskolaügyi bizottság hatáskörébe utalva megrekedt.

Hogy ARANKA tervezete sok tekintetben rokonságot mutat a BESSENYEI—RÉVAI-féle törekvésekkel nem meglepő, hiszen maga megírta, hogy elsősorban ezekre támaszkodott elképzelései kialakításánál. Nemcsak mintául tekintette őket, de szoros kapcsolatot kívánt velük létrehozni, azt tervezte, hogy

„... az Erdélyi Fiu 's a' N. Magyar Országí Anya Társaságok bizonyos tekintetben egymástól függésben legyenek.”¹⁴

BESSENYEIhez és RÉVAIhoz hasonlóan ő is egyéni adományokból remélte az anyagi alapok megteremtését.

Ismeretes, hogy az erdélyi országgyűlés — ha lassan is — pozitív döntést hozott ARANKA tervezete ügyében s végzései között szerepelt a társaság felállítása, amihez uralkodói jóváhagyást is kért. Ezt ugyan sose kapta meg, de a vezetőség megtalálta a módját, hogy „próba-társaság” formájában három évvel később megindítsa tevékenységét. Ez az elhatározás valósággal az utolsó lehetséges pillanatban történt: a magyar jakobinusok mozgalmanak elfojtása után nem kerülhetett volna már sor rá.

A Kéziratkiadó Társaság megalapításával és munkájának megindításával még ennyi ideig sem vártak. JAKAB Elek — forrásának megnevezése nélkül — azt állítja, hogy a társaság 1791. május 13-án született meg, s ezt a dátumot említi JANCÓS Elemér is, de ő sem utal forrására. ARANKA maga az 1792-es évet jelöli meg, mint a vezetőség megalakulásának dátumát,¹⁵ s közli, hogy 1794-ig nem is tartottak több ülést. Az ARANKA- említette évszám azonban alighanem sajtóhiba lehet, mert egyéb forrásokból kétségtávol kiderül, hogy 1791 tavaszán megtörtént a társaság megalakulása.

A Kéziratkiadó Társaság működésével külön nem foglalkozott a szakirodalom. Elsősorban azért nem, mert a Nyelvmívelő Társasághoz képest alárendelt szerepet töltött be, így az arról szóló munkákban esik róla több-kevesebb szó. A hallgatásnak az is az oka, hogy mint JAKAB Elek már 1884-ben megírja, a Társaság iratai nem maradtak fenn. JANCÓS Elemér a Nyelvmívelő Társaságról

¹⁴ JANCÓS E. i. m. 97.

¹⁵ JAKAB Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvmívelő és Kéziratkiadó Társaság.* = Figyelő 1884. XVI. 341. — JANCÓS Elemér: *Aranka György élete és munkássága.* Kolozsvár, 1939. 17. — *A MNyT munkáinak első darabja.* Szében, 1796. 33.

szóló utolsó munkájában mindössze két, a Kéziratkiadó Társasággal kapcsolatos iratot tesz közzé, a *Rajzolatot* és egy tagnévsort 1794-ből.¹⁶ Több ízben hangsúlyozza azonban, hogy ARANKA György általa összegyűjtött, 1300 darabot meghaladó levelezésében is sok adalék található a társaság működéséről.¹⁷ ARANKA levelezésének kiadására mindmáig nem került sor, de JANCsó Elemér munkáiból, továbbá más, az Erdélyi Nyelvmívelő Társaságról szóló írásokból, valamint kéziratok forrásokból s nem utolsósorban ARANKA György nyomtatásban is megjelent, elsősorban *Az Erdélyi Kézírásban lévő Történet Íróknak újabb, és bővebb Laistromára való Bé-Vezetés* című munkájából meglehetősen sokat megtudunk a Kéziratkiadó Társaságról is.¹⁸

A JANCsó által közzétett két dokumentum közül az első, amely ARANKA György műve, *Az Erdélyi Kézírásban lévő történetírók kiadására felállítandó társaságok rajzolatja* címmel jelent meg Kolozsvárt 1791-ben. Ebben — mint a Nyelvmívelő Társaságról szóló korábbi *Rajzolatban* is — az országgyűlés rendjeihez fordul a szerző, őket kívánja megnyerni, elsősorban érzelmeikre akar hatni. Rövid, az írásbeliség jelentőségéről szóló fejtegetés után megállapítja, hogy Erdély különösen történetírók tekintetében nagyobb és pallérozottabb nemzetekkel is felveheti a versenyt, de műveik jórészt századok óta halottaikban nyugszanak, kitéve a megsemmisülésnek. ARANKA elsősorban a személyes és családi hiúságra próbál hatni: a kéziratok pusztulása a nemes ősök tetteit kárhoztatja örök feledésre. Nem mellőzi a szentimentalizmus kelléktárának elemeit sem: felidéz egy túlvilági figurát, mintegy előrevetítve KÖLCSEY Huszt-jának „rémalakját”, amely azonban még nem a reformkor zord génusza, nem parancsol és tettere buzdít, hanem eseng és panaszkodik, nem találhat nyugtot, míg utódai nem biztosítják neve fennmaradását. A „múltba merengés” még nem visszahúzó erő, hanem pozitív cselekvés forrása, a kor művelődési törekvéseinek támogatását jelenti. A megindító jelenés nagyon is gyakorlati célt akar elérni: azt, hogy a rendek megnyissák erszényüket a nemzeti múlt emlékeinek megmentésére, tudományos feltárására. A *Rajzolat* második fele már egészen e gyakorlati kérdést részletezi: felszólítja a rendeket az adakozásra, sorra veszi mindazokat a feltételeket, amelyek nélkülözhetetlenek az adományozók, a kitűzött cél és az eredményes munka érdekeinek egyeztetéséhez. Olyan összeget kér, amely becsületére váljék az adományozónak, de ne jelentsen számára túlságosan nagy terhet, legyen elég a kitűzött cél megvalósítására, s egyúttal bizonyosan lehessen számítani rá. Végezetül fontosnak tartja, hogy a közreadott munkák külsőleg-belsőleg szépek és jók legyenek.

Az alapítók a Kéziratkiadó Társaság *Rajzolatát* és aláírásgyűjtő ívét eljuttatták az országgyűlés rendjeihez, s szép számú jelentkezőt sikerült szerezniök. Számuk ugyan nem érte el a Nyelvmívelő Társaság tagjainak későbbi számát, s ezt JANCsó Elemér elsősorban a társaság szűkebb köröket érdeklő, tudományos jellegének tulajdonítja,¹⁹ mindenesetre többet annál, mint amennyire ARANKA óvatos becsléssel gondolt. Az ő számításai szerint ugyanis ha a jelentkezők száma kevesebb lesz ötvennél, akkor több évi részletben fejenként 50 arany összeget kell mindegyiküktől kérni, ha viszont többen belépnek a pártolók

¹⁶ JANCsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 101—105., 150—152.

¹⁷ *Aranka György kiadatlan levelezéséből*. Közli JANCsó Elemér. = *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények*, 1970. 189.

¹⁸ *A MNyT munkáinak első darabja*. Szeben, 1796. 178—204.

¹⁹ JANCsó Elemér: *Aranka György élete és munkássága*. Kolozsvár, 1939. 17.

sorába, elegendő lesz 30 arany három éven át fizetendő 10—10 arany részletben. A társaság tagjainak száma az alakuláskor — bár ebből az időből nem maradt fenn adat — nem különbözhetett sokkal az 1794-es tagnévsorban felsoroltakétól, ahol 78 személy neve szerepel. Igaz, hogy időközben ARANKA bejárta a Székelyföldet és Magyarországot is, s útjának egyik célja pártfogók verbuválása volt, de a számszerű növekedés nem lehetett jelentékeny. Erre vall egyrészt az a tény, hogy már kezdetben 30 aranyban állapították meg a támogatás összegét, tehát 50-nél többen jelentkeztek, másrészt az is, hogy a névsorban feltűnően magas volt a kormányzati szervek képviselőinek száma, akik valószínűen valamennyien az országgyűlés idején léptek be a társaság pártfogóinak sorába.

A kért támogatás viszonylag szerény összege bizonyára hozzájárult, hogy ilyen sokan vállalkoztak befizetésére, ugyanakkor természetesen eleve korlátozta a társaság lehetőségeit. Szó sem lehetett volna pl. a munkás tagok rendszeres dotálásáról; ARANKA maga is csak a társaság titkárának fizetéséről szól tervezetében.

Az 1794-es tagnévsor csak a pártfogó tagokat tartalmazza — ahogy említettük már —, szám szerint 78-at. A munkás tagok kilétét csak részben, számukat egyáltalán nem ismerjük. Ha a névsorban szereplők mind befizették volna a 30—30 aranyat, 2340 arany, mintegy 10 500 R. forint állt volna a társaság rendelkezésére. Tőkének ez nem volt sok, kamatjai nem voltak elégségesek a költségekre, néhány kiadványra azonban telt volna belőle, különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy ARANKA 1793-as székelyföldi útjának költségei mindössze 76 magyar forintot, tehát 63 Rf-ot igényeltek; továbbá, hogy BENKŐ József egyszer 135, másszor 45 Rf-ot, kapott munkájáért, EDERnek a SCHAESAEUS-fordításra 162 Rf-t, másolatási költségekre pedig 57 Rf 30 x-t utaltak ki, s az egyéb költségek között is hasonlóan csekély összegek szerepelnek.²⁰ Nem hagyható viszont figyelmen kívül, hogy — mint az önkéntes adományoknál gyakran előfordult — a megajánlás még nem jelentette a tényleges megfizetést is. A tagnévsor tanúsága szerint mindössze 47 tag fizette be a vállalt összeget, 7 név mellett — jel, további 24 név mellett pedig semmi sincs feltüntetve a listán.

A tagnévsor alapján kiderül, hogy a 78 pártfogó tag közül főrangú volt 51, s alacsonyabb társadalmi rétegből származott 27 személy. 72 férfi és 6 nő lépett be a társaságba, a nők valamennyien arisztokraták özvegyei voltak. A tagok többsége természetesen erdélyi volt, de támogatta a társaságot néhány Magyarországon élő mecénás is. Egyik-másik kiterjedtebb családot több tag is képviselt: a BETHLEN-család 13, a TELEKI- 8, a CSEREI- és BÁNYFY- 4—4, a KEMÉNY- és GYULAI-család 3—3 taggal szerepel a jegyzékben. 24 név mellett olvasható az illető közéleti rangja is: belépett a társaságba a gubernátor, aki a társaság elnöke lett, továbbá a püspök, a kincstartó, a királyi tábla elnöke, 8 kormányzészki tanácsos, 8 kormányzészki titkár, 2 ítélőmester és mások is. ARANKA eredetileg 3 tagú tanácsot is kívánt az elnök mellé rendelni: BATHYÁNY Ignác püspököt, ESZTERHÁZY János kormányzészki tanácsost és KEMÉNY Simont vagy ZEYK Dánielt. Ilyen testület létesítéséről azonban nem tudunk.

²⁰ *Aranka György jelentése székelyföldi tudományos utazásáról.* (Másolat.) MTAK Kéziratár RUI 2-r. 7. 17. f. Nyomtatásban: VASS József: *Adalékok Erdély kiadatlan magyar történetíróihoz.* = Új Magyar Múzeum 1854. 411. — JAKAB Elek: *Aranka György és az Erdélyi Nyelvemvelő és Kéziratkiadó Társaság.* = Figyelő 1884. XVI. 347.

BÁNFFY György — azon kívül, hogy tőle származik a külön kéziratkiadó társaság gondolata — elsősorban a tényleges megalakításban játszott szerepet: tekintélye meghatározta a rendek pozitív döntését, s mint Erdély kormányzója utóbb is fedezte a jóváhagyás nélkül működő társaság tevékenységét. Közéleti és társadalmi rangja egyéb kisebb-nagyobb jelentőségű problémák megoldását is lehetővé tette: így pl. ARANKA őt kérte meg székelyföldi gyűjtőútja után arra, hogy LÁZÁR István gróftól két kéziratot lemásolásra megszerezzen számára. Az elnök mellett a megalakulástól 1802-ig BETHLEN Gergely titkár és TELEKI László pénztárnok alkotta a társaság vezetőségét.²¹

BATTHYÁNY Ignác püspököt tudománypártoló hajlamai arra predesztinálták volna, hogy a társaság egyik legfőbb mecénása legyen, hiszen fél évtizeddel korábban maga is hasonló célú társaság létrehozásán fáradozott. Nevét tagként valóban ott látjuk a névsorban, ki is fizette a rá eső összeget, mégis vannak jelek, amelyek arra vallanak, hogy ARANKA nem bízott feltétlenül a jóakarátában. Egyik BÁNFFY gubernátornak írt levelében pl. a *Csiki Székely Krónika* tervezett kiadása kapcsán ARANKA nyomatékosan arra kéri a kormányzót, hogy a püspök és a szászok ispánja előtt ne árulja el a készülő munka tervét.²²

Bár a mecénások többsége természetesen erdélyi volt, tudománypártolási-sukról ismert személyeket Magyarországról is bevontak a társaság támogatói sorába. Ezek között kiemelkedő hely illeti meg RÁDAY Gedeont, annak ellenére, hogy ő — 1792. augusztus 6-án bekövetkezett halála miatt — csak a kezdet kezdetén vehetett részt a társaság életében.

RÁDAY kezdettől fogva tudott ARANKA szándékáról, akivel már korábban is levelezésben állt. Nem sokkal a *Rajzolat* megjelenése után írta azt a levelét²³ (pontos dátumát nem ismerjük, de 1791. február 14-e előtt kelt, mert egy e napon KAZINCZYNak írt levél mellékleteként maradt fenn a szövege), amelyben az erdélyi kezdeményezést dicsérve külön elismerését fejezi ki azért, hogy a Társaság a nyelv művelésre korlátozta célkitűzéseit. Úgy véli, hogy a RÉVAY-kezdeményezte társaság azért nem lehet eredményes, mivel majd minden tudományra kiterjeszkedik, holott Magyarországon aligha lesz elegendő szellemi munkás a feladatok megvalósítására.

„Jobb volt volna azért csak a nyelv művelése mellett egyedül maradni” írja RÁDAY, s kijelenti: „Ha kellene még az nyelv Pallérozóin kívül valamely Társaságot fel állítani, leg helyesebbnek itélném ehez adni az Pater Szluha projectumát, hogy még egy olyan társaság állítódnék fel, melynek főbb gondgya az Naturalis Históriara volna . . . Ha ehez még az Úr által projectáltatott Erdélyi és Magyar Országai Histériákat és régiségeket (mellyek eddig csak Manuscriptumban vóltanak) nyomtatásban ki-adni szándékozó Társaság járulna, úgy tartom, hogy ezzel a három Társasággal be érhetné most előre az ország.”

RÁDAY a francia akadémia szervezetéhez hasonlóan a két, Erdélyben létesített társaság mellé még egy magyarországi természettudományi társaságot kívánt kiegészítésül, de nyilvánvalóan nem egymásnak alárendelve gondolta el működésüket, mint ahogy Erdélyben a körülmények folytán kialakult, hanem egymás mellett működő párhuzamos intézményekként. A Nyelv művelő és Kéz-

²¹ JAKAB Elek i. m. 343.

²² *Aranka György ismeretlen levele gróf Bánffy Györgyhez, Erdély kormányzójához.* Közli JANCsó Elemér. = ITK 1938. 67.

²³ *Kazinczy Ferenc levelezése.* Közzéteszi VÁCZY János. Bp. 1891. II. 165.

iratkiadó Társaság szervezete utóbb valóban ehhez a koncepcióhoz közeledett, olyan elgondolás merült fel ugyanis, amely szerint a historikusok (a Kéziratkiadó Társaságnak megfelelő szekció), a nyelvmívelők, valamint a filozófusok és más tudományok képviselőinek osztálya különválna, s az első Kolozsvár, a második Marosvásárhely, a harmadik pedig Nagyenyed székhellyel szervezte meg a munkát. Az is szóba került, hogy a társaság új neve „Erdély Országi Tudományokat Mívelő Társaság” — „Societas Literaria Transilvanica” — legyen, mivel Magyarországon nem kedvelik a „Nyelvmívelő Társaság” elnevezést.²⁴

Hogy RÁDAY mennyire fontosnak tartotta ARANKA kezdeményezését, bizonyítja az a tény is, hogy nemcsak neki magának küldte el a társaságról szóló véleményét tartalmazó levelet, hanem másolatát KAZINCZYHOZ is eljuttatta, ezzel is terjesztve az erdélyi kezdeményezés híreit.

ARANKA 1791. március 22-i válaszleveléhez mellékelte „hazafias igyekezetének 3 apró példáját”, az első kettő feltehetően a Nyelvmívelő és a Kéziratkiadó Társaság *Rajzolata* volt, a harmadik darab nem azonosítható megnyugtató módon. Annyi bizonyos, hogy nem a történeti kéziratok első lajstroma volt, mert erről a nyomtatványról ARANKA csak egy későbbi levelében szól. Nem szólítja fel RÁDAYT egyenesen a csatlakozásra, csak annyit kér tőle, hogy jelezze válaszában, hajlandó-e belépni a Kéziratkiadó Társaság tagjai közé. Anyagi támogatásról a levélben nem esik szó, de szeretné, ha RÁDAY

„legalább szép Gyűjteményeinek Lajstromát oly móddal le iratván, hogy az Írásnak Titutlussa írassék le, 's az Író Mitsoda idő szakaszt, mellyik esztendőőtől fogva meddig irt meg”, neki „minél hamarabb meg küldeni” nem mulasztaná el.²⁵

Nem ismerjük RÁDAY válaszát, bár ARANKA 1791. július 10-i levelében utal egy ez időből való levelére.²⁶ A két társaság ügye lassan haladt előre:

„Itt közelebből dolgozom a' Magyar Nyelv Mívelő Társaság meg indításán, és a' másíkn[a]k ú. m. a' Kéz Írásokba való Erdélyi Történetek ki adatása Társaságának, melly már egybe állott, jo moddal valo meg indításán: ezen utolsorol ezennel fogja Nacsád a' Társaságnak jelentő Levelét venni. Az Ország dolgai felette szorgosok lévén, és a' Rendek[ne]k minden idejeket elfoglalván, csak lassan lehet a' jo igyekezetbe haladni.”²⁷

E levél szövege a bizonyíték arra, hogy a Kéziratkiadó Társaság ARANKA március 22-i és július 10-i levele közötti időben megalakult, hihetőleg a JAKAB ELEK által említett napon, május 13-án.

RÁDAY csak augusztus 20-án kelt levelében reagál ARANKA március 22-i kérésére: megköszöni, hogy a Kéziratkiadó Társasággal kapcsolatosan gondoltak rá, nem is idegenkedik a belépés gondolatától, de két dolgot szeretne tisztán látni, mielőtt véglegesen dönt: hány tagja van eddig a társaságnak, ebből ugyan is következtetni tudna arra, hogy milyen reményük lehet a sikerre, és mely

²⁴ JANCsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 329.

²⁵ LADÁNYI Sándor: *Aranka György levelei Ráday Gedeonhoz*. Szeged, 1973. (Irodalomtörténeti dolgozatok 106.) 170.

²⁶ LADÁNYI S. i. m. 171.

²⁷ Uo.

kéziratok szerepelnek az eddig rendelkezésre álló katalógusban. A maga kéziratairól a következőket írja: „. . . nem gondolhatnám, hogy valami olyanok lehetnének, a melyek Erdélyben ne existálnának, minthogy ezekkel Erdély mindenkor Magyarország felett dicsekedhetett.”²⁸ Véleménye szerint gyűjteményének a következő darabjai tarthatnak számot a társaság érdeklődésére: PARSCHITIUS latin nyelvű autográf munkája Magyarország földrajzáról, BÉL Mátyás öt, cím szerint külön-külön felsorolt ugyancsak eredeti kéziratos műve, továbbá BORNEMISZA Pál püspök camerialis observatiói. RÁDAY nemcsak azt ígéri meg ARANKÁNAK, hogy ha megkapja a kért kéziratkatalógust, kiegészíti azokkal a gyűjteményében őrzött darabokkal, amelyek nem szerepelnek a jegyzékben, hanem arra is ígéretet tesz, hogy elkészítteti kéziratai katalógusát, mivel mások is gyakran szoktak hasonló kérésekkel hozzá fordulni.

Az ARANKA július 10-i levelében említett „Jelentő levél” csak jóval később, 1791. október 5-i dátummal készült el s jutott el a címzettekhez. A társaság nevében BÁNFFY György kormányzó és TELEKI László kormányzéki titkár aláírása szerepel rajta. E körlevélről nem szól a szakirodalom, nem közli JANCsó Elemér sem a társaság kiadott iratai között. Az általunk ismert két példányon kívül fennmaradhatott még több darab is más családi levéltárakban. A két, jelentéktelen eltérésektől eltekintve azonos szövegű körlevél RÁDAY Gedeonnak és a koronaőr TELEKI Józsefnek szóló levelek között található. A TELEKI-példány erősen megsérült, szövege is csonka.²⁹ Közvetve egy harmadik példányáról is tudunk: PRÓNAY Sándor 1792. április 21-én kelt, ARANKÁNAK szóló levelében azt írja, hogy megkapta a gubernátor és sógora (TELEKI László) aláírásával küldött levelet.³⁰ Az, hogy a körlevelek címzettjei közeli rokonságban voltak egymással (TELEKI József RÁDAY Gedeon hugának, Eszternek a fia volt, PRÓNAY Sándor pedig TELEKI József leányát, Johannát vette feleségül), jól jellemzi a hazai helyzetet, azt, hogy a szellemi törekvéseket Magyarországon és Erdélyben nem a fő- és köznemesség egésze támogatta, hanem csak egy szűkebb, kiemelkedő műveltségű s egymással gyakran családi kapcsolatok révén is összefonódó rétege.

A Kéziratkiadó Társaság körlevele így hangzik:

Midőn az Erdélyi Kéz Írásban levő Történetek kiadására egyben állott még kezdetében lévő Társaság, Hazánk díszének, és boldogításának nagyobbítására törekedik, azt tartja, hogy mind ezen szent célja ellen vétene, mind a' Nagyságod ezen Hazához esméretes buzgóságát meg bántaná, ha Nagyságodnak ezen új mezőbenis alkalmatosságot nem mutatna hogy Nagyságod ezen Nemes Hazához való szeretetének és ennek boldogítására szánt készségének újabb zálogát adhassa.

Még ez a Társaság és ennek Nemes Tárnya tsak gondolat volt, mikor egy gyenge rajzolatotska által közönségessé tétetvén, olyam örömmel fogadtatott mindenektől, hogy annak szükségére, használatos voltára és ditséretére ki-ereszkedni talám éppen szükség felett való dolog légyen. Csak hamar azután a' Mgos és Tekintetes Rendektől egy alá Írás könyvetskéje eresztetvén kézről kézre; tettzett mind két Nemen lévő sok érdemes Uri Személyeknek, abban, Uri neveket fel írni, és ezekből 's így állott egybe ez a' Társaság önként. A' neveket fel-írt Társok ajánlották magokat hogy 3. Esztendők alatt egy más után, tíz tíz aranyokat adnak, ezen nagy munkának tökéletességre való

²⁸ *Adalékok Ráday Gedeon (a költő) életéhez.* Közli ZÁVODSZKY Károly. = A Hon 1890. júl. 23–24.

²⁹ Ráday-levéltár. A Ráday-család levéltára VIII/a. 159. — OL A Teleki-család gyömrői levéltára. P 654 8 d. 31.

³⁰ *Aranka György kiadatlan levelezéséből.* Közli JANCsó Elemér. = Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1970. 189–196.

vitelére, most elsöben annak jól és illendöképpen lejendö el-kezdhetésére való költséges készülötekre ki-ki tizet mindjárt le tévén. És ez az ö részökröl Hazájokhoz való buzgó-ságoknak egy kitsiny zálogotskája, a' Társaság ellenben a' ki adandó Kéz-Írásokból egy-egy Példát fog minden Tagjának a' szerént a' mint ki jönnek, ingyen adni, és ez a Társaság részörl az ö készségeknek egy kitsiny jutalmatskája leszén.

Hogy ezen 'Sengéjében lévö Társaságnak ilyen nagy igyekezetéhez mérséklett egész, és tökéletes készülöte, most kezdetben mindjárt meg-légyen, azt kétség kívül tölle senki sem várja, a' ki annak méltóságos, és nagy voltát meg-gondolja, és az igen nagy csuda is volna illy hirtelen! söt a' ki-adandó Kéz-Írásoknak Laistroma is még sem egész, sem fogyatkozás nélkül nem lehet, azok a' kik készítették a' Nemes Ország Gyűlésére nem olyan céllal jövén, és Házoktól, Gyűjteményetskéjéktöl, magok ezen munkára szükséges Írásaiktöl, ' bizott baráttyaiktól is távol esvén. Azt a Laistromotskát mindazon által bár tökéletes nem volna is, kéntelenítettett közönségessé tenni, mind azért, hogy az érdemes közönség az igyekezetnek valóságáról, és méltóságáról voltaképpen meg gyözöd-jék, mind pedig hogy azoknak atyafiságos segedelmeket és jelentéseket ki kérje, a' kiknek ne talán még a Laistromba nem lévö más kéz-Írások, vagy a Laistromba jödzetteknek eredeti vagy eredetiböl le irt jó kéz Írásai meg lennének, vagy valamely akármí utasítást, jobbítást illyen felül Írás alatt, a' rendes postán a' Társasághoz tenni nem sajnállanának: *Az Erdélyi Kéz Írásban levö Történetek ki adása Társaságához Kolozsvárra vagy Deákul Ad Societatem exendendorum ineditorum manuseriptorum Transylvanicorum* mellyre igen atyafiságosan kérettetnek mindenek.

Ezekre bátorodik a' nevezett Társaság Nagyságotat is atyafiságos bizodalommal kérni, hogy t, i. ha Nagyságod az ide zárt Laistromba nevezett kéz Írások számát maga gyűjteményeiböl szaporíthatja, vagy azoknak eredetiböl Írásait vagy eredetiböl le irt jó Mássait bírja, méltotassék azokat a' Társasággal közleni, 'söt azon fellyül ha Nagysá-god méltóságos nevét az alá Írók rendjébe tétetni 's ezen Társaság érdemes Tagjainak számát méltóságos Személyével nevelni méltotatik, a' Társaság Nagyságotat kész igen nagy örömmel, és ki nyújtott karokkal atyafiságosan ölelni, a' közlendö Kéz Írások-ba hiba nélkül lejendö vissza adására magát kötelezvén, és továbbbáis lévén szokott tisz-telettel a' Méltóságos Groff Úrnak,

Kolosvárott 5dik 8bris 791

engedelmes szolgálí
G. Bánffy György
G. Teleki László

A körlevél RÁDAY Gedeonnak küldött példánya mellett nem található meg *Az Erdélyi Kéz-írásban levö történet íróknak esztendö szám szerént való Laistroma* című nyomtatvány, a Teleki-levéltárban azonban ez is fennmaradt; e munkát ARANKA műveként említi JANCSÓ.³¹

RÁDAY Gedeon négy hónap múlva válaszolt a körlevélre s levele nemcsak a társaság története szempontjából, hanem több más tekintetben is igen fontos. Híven tükrözi az 1790-es évek első felének politikai légkörét, a RÁKÓCZI-sza-badságharc iránti megnövekedett érdeklödést, s RÁDAY gondolkodásmódjának is nagy jelentőségű dokumentuma. Arról tanúskodik, milyen megbecsüléssel őrizte RÁDAY apja politikai tevékenységének írott emlékeit, s azt is bizonyítja, hogy megragadta az első lehetséges alkalmat közreadásukra. E levél alapján úgy tűnik, hogy RÁDAY Gedeon nem elsödlegesen irodalmi érdeklödése miatt változtatott RÁDAY Pál iratainak eredeti rendjén, mint ahogyan BENDA Kál-mán közléséböl tudjuk,³² hanem apja iránti tiszteletböl hagyta úgy a kötegeket, ahogyan örökölte őket.

³¹ JANCSÓ Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelö Társaság iratai*. Bukarest, 1955. 391.

³² *Ráday Pál iratai 1703—1706*. Sajtó alá rendezte BENDA Kálmán, ESZE Tamás stb. 1955. I. 24.

A körlevélre RÁDAY a következő levelet küldte a társaságnak:

Monsieur Monsieur le Comte de Saint Empire
 Secrétaire du Gouvernement de la Transylvanie à Clausenbourg

Pest die 18, Januarii 792.

Méltóságos Gróff
 Kedves Uram Ötsém!

Egész tisztelettel vettem azon minden tekintetekre nézve Nagy Érdemű Erdélyi Társaságnak levelét mellyben maga tzeljai iránt az ki botsátandó Kéz Írásokra nézve tudósítani méltóztatik engemet is, emellett különös köszönettel veszem, hogy én is méltónak itiltettem arra, hogy annak Társai közé számláltattathassam.

Minék előtte ezen levélre bővebb válaszat adhatnám, aztat akkorra kellet (!) hasasztanom, a' mikor magam kéz Írásait-is idóm leszen meg vizsgálnom, és azoknak Laistromát s számát meg küldenem, reménylem pedig hogy alkalmas számmal fogom szaporíthatni az még ki-nyomtathatásra méltó Munkákat: mostan rövid summában tsak azt írhatom, hogy amaz nagy híru 's emlékezetű Bél Mátyásnak, mint egy 10. vagy 12., darab érdemes munkái vagynak meg nálam, tulajdon maga keze írásából, mellyeket lipsiai Professor Bél Károly halála után való hagyományából Lipsiai Auction vettem meg, mellyek hihető Attya halála után maradtanak reá. Ezeknek Foglalatyaikat rövid idő alatt meg fogom Postán küldeni. Ezenkívül vagyon Bornemisza Péter (!) Püspöknek bizonyos Erdélyi Cameralis dolgokat illető vizsgálódása, és az iránt való relatioja, kit is ezen végre Rudolf Császár küldött volt Erdélybe, amikor kevés ideig Erdélyt bírta. Ezen munka majd két kontzbul áll. Az édes Atyámnak is vagynak némelly nevezetes és nyomtatást érdemlő munkátskái: ezek között leg főbnek tartom azt, mellyben az kurutz világnak leg titkosabb, és leg belsőbb historiáját írta le Rákotzinak az külső fejedelmekkel való követségére való nézve. Ezen munkátskára az adott alkalmatosságot Károly Császár idejében, amidőn Rákóczy egy darab ideig a' Muszka Udvarnál tartózkodna: azt kívánta azért Károly Császár meg tudni az Atyámtul, akkor Udvari Cancellarius Groff Zeillern által, ha lehetne é valamitől tartani Rákoczinak ottan való mulatásaira nézve reménylvén hogy ez iránt neki az Atyámnál jobb tudósítást nem tehet mint az ki akkor Rákotzinak a' külső Nemzetekkel való foglalatosságokban (!) leg belsőbb Titoknokja volt;; mellyre nézve az Atyám is ezen dolgokat leg igenesebben is leg igazabban ki tette ugyan, de olly formán, hogy most már minden kérdés nélkül ki nyomtatodhatik és semmi kárt nem okozhat. Ezen munkában igen sok vagyon ollyan, amellyet sehol másutt fel nem találhatni. Kiszándékozott ezeket nyomtatatni Kovátsits Uram is akkor amidőn Kollinovitsnak a kurutz világrul való historiáját ki akarta volt nyomtatatni, de abban ez lett akadályul, hogy a Patronussa valamelly Pétsi Canonok Úr, kis arra költséget kívánt adni meg holt. Le írta az édes Atyám Benderbe való követségét is, a' hová Rákóczitul küldetett, ezen utazásában is vagynak ollyanok a' mellyek megjegyzésre méltók. Még több illyen aprolékos munkái is vannak az édes Atyámnak közönségesen bízvást el mondhatom, hogy a kurutz világot illető dolgokban seholis annyi különös munka nem találthatik mint énnálam, de ezeknek Catalogussát igen hosszú vólna le írni azértis arra magamnak időt vévén más alkalmatossággal meg fogom küldeni. Ezek mellett álhatatosan maradok

Mlgos Uram Ötsémnek

Igaz Atyafia szolgálja
 Gr. Id. Ráday Gedeon

P. S. Alkalmatosságom adattatván az Atyámnak azon munkátskáját, mellyben a kurutz világnak titkos dolgait le írja, párban le írva meg fogom küldeni: ugyan akkor, ha az alkalmatosságot hitelesnek látom, az első esztendőre le teendő tíz Aranyatis meg küldön.³³

³³ Románia Szocialista Köztársaság Akadémiája Kolozsvári Fiókjá Történeti Levéltára. A Teleki-család kendilónai levéltára. Levelezés.

E válasz részben megismétli az ARANKÁnak szóló 1791. augusztus 20-án kelt levelet, részben többet tartalmaz az ott közölteknel. RÁDAY a társaság pénztárosának, TELEKI Lászlónak címezi a levelet, aki közeli rokona, huga unokája, s a megszólítás egyszerre utal a családi kapcsolatra és érzékelteti a levél hivatalos jellegét is. Gyűjteményének BÉL Mátyás-kézirateit ezúttal nem sorolja fel egyenként cím szerin, csak sommásan utal rájuk, újra megemlíti viszont, hogyan kerültek birtokába, ezzel is hangsúlyozva jelentőségüket. BÉL Mátyás műveinek ismételt felajánlása arra vall, hogy RÁDAY nem helyi jelentőségűnek tekintette a Kéziratkiadó Társaságot, hanem Erdély határain túlmutató fontos vállalkozásnak, hiszen e kéziratok nem szorítkoztak Erdély természeti és gazdasági viszonyainak leírására. Ez a passzus egyúttal időben is hidat ver a 18. század eleji tudományos honismereti tevékenység és a századvég hasonló törekvései között, RÁDAY személye megteremti közöttük a folytonosságot, mert bár maga nem volt BÉL Mátyás tanítványa, de az ő felügyelete alatt végezte tanulmányait Pozsonyban, s ott tanulta meg becsülni tudományos jelentőségét.³⁴ PARÉCHITIUS munkáját ezúttal nem említi meg, de az erdélyi vonatkozású BORNEMISZA Pál-féle irat természetesen most is szerepel a felsorolt kéziratok között. A levél legfontosabb, leghangsúlyosabb része olyan új témáról szól, amely az ARANKÁnak írt korábbi magánlevélben még nem szerepelt: RÁDAY Gedeon kiadásra kínálta a Kéziratkiadó Társaságnak, apjának, RÁDAY Pálnak, a RÁKÓCZI-szabadságharc diplomatájának örökésképpen reá szállt politikai írásait. Részletes érveléssel bizonyítja, hogy megérett az idő közzétételükre. Elmondja, hogy a legfontosabb darab eredetileg SEILERN gróf felszólítására, voltaképpen az uralkodó informálására készült, s hangsúlyozza, hogy „most már” nem lehet baj közreadásától. Bizonyára azt a közlést is burkolt rábeszélésnek szánta, hogy már korábban volt szó a kiadásról, s hogy az ARANKA által annyira tisztelt KOVACHICH Márton György publikálási szándékát nem egyéb ok, mint anyagi nehézségek, a költségeket vállaló mecénás halála hiúsította meg. RÁDAY szándékát bizonyosan nagy mértékben motiválta a nemzeti szellem általános megerősödése; hogy a RÁKÓCZI-korral kapcsolatos munkák megjelentetésének reális lehetősége volt ekkor, azt MIKES leveleinek első nyomtatott kiadása tanúsítja. A politikai közhangulat hatása mellett azonban feltehetően ARANKA 1791-es lajstromának tanulmányozása is hozzájárult levele megírásához: már az első listán több, a kuruckorra vonatkozó történeti kézirat címe szerepelt, köztük KOLINOVICSnak az a műve is, amelyre RÁDAY is utal KOVACHICH kiadási tervével kapcsolatban, továbbá a *Rakozische Manifeste mit einer Geschichte der Rakozischen Unruhen*, az *Anonymi Geschichte des Kuruzischen Krieges* és a *Görgénynek Kurucz Világi állapovja* című munkák. A levélnek kétségkívül ez a leglényegesebb mondanivalója, s mintha ennyi érvet sem tartana elegendőnek, az utóiratban még egyszer visszatér a témára, újból s még határozottabban ígéri, hogy lemásoltatja, és elküldi a kuruckorról szóló iratok szövegét a társaságnak. Ezzel együtt említi a tíz arany támogatás elküldését is, ami — bár nyilvánvalóan nem pressziónak szánta — ugyancsak azt a meggyőződést erősíti a levél olvasóiban, hogy RÁDAY Pál kézirateinak megjelentetése fiának különösképpen szívügye volt.

RÁDAY Gedeon mellett bizonyosan mások is bejelentettek a társaságnak a tulajdonukban őrzött kéziratokat. A következő évben ARANKA még aktívabb gyűjtőmunkába fogott; a Kéziratkiadó Társaság megbízásából bejárta a Szé-

³⁴ GÁLOS Rezső: Levéltári adatok Ráday Gedeon diákkoráról. = ItK 1953. 268—269.

kelyföld egy részét, ahol legfőbb célja BENKŐ József kéziratgyűjteményének megtekintése és számbavétele volt. Bár látogatása alkalmatlan időben történt — Benkő nemrégiben költözött át Köpecre, kéziratának nagy része Középaajtán maradt, s egyébként se volt jó egészségi állapotban —, ARANKA hosszú listán sorolhatta fel a látott kéziratokat. Ugyanezen az úton Aranka más személyek birtokában levő kéziratokról is jegyzeteket készített a társaság számára.³⁵ A következő évben, 1794-ben Magyarországra utazott, ahol többek között információkat gyűjtött a Pesten, vidéken, sőt Bécsben őrzött fontosabb kéziratgyűjteményekről. Szamba vette HEVENESI, KAPRINAY, WAGNER és PRAY kéziratait az Egyetemi Könyvtárban, dobai SZÉKELY Sámuel, KOLLÁR Ádám, CORNIDES Dániel, BENCZUR József, HADIK András, BATTHYÁNY József, SZÉCHÉNYI Ferenc, FESTETICS György, SZIRMAJ Antal, JANKOVICH Miklós, KOPPI Károly és KOVACHICH Márton György gyűjteményeit, vagyis szinte minden nevezetesebb korabeli kézirat-kollekciót, néhányat személyesen is meglátogatótt, pl. az Egyetemi Könyvtárét, BATTHYÁNY József primását, TELEKI Józsefét, PRÓNAY Sándorét, KOVACHICHét és jegyzeteket készített állományukról.³⁶ A gyakorlati hasznon felül, amit a megismert történeti kéziratok számának gyarapodása jelentett a társaságnak, nem kisebb jelentőségű eredménye volt e magyarországi utazásnak, hogy ARANKA — elsősorban bizonyára KOVACHICH személyes hatására — ettől fogva világosabban látta a forráskiadás problémáit, mint korábban. Felismerte, hogy a Kéziratkiadó Társaságnak meg kell osztoznia a feladatokon másokkal, tudatosan kikapcsolta a társaság programjából az oklevelek, törvények, rendeletek, békeszerződések stb. közreadását, s úgy határozott, hogy az elbeszélő történeti kéziratok publikálására koncentrálja a társaság erőit. Tudatosá vált benne az is, hogy az elbeszélő jellegű kéziratoknak más, általánosabb jelentőségük is van, s nem tekinthetők csupán történeti forrásoknak, erre utal, amikor kijelenti, hogy az ilyen munkákból megismerhető az emberi természet.

A körlevél szétküldése, majd ARANKA utazásai nyomán tetemesen megnövekedett a társaság által számontartott vagy a gyűjteménye számára megszerzett történeti kéziratok száma. Az első, *Az Erdélyi Kéz-íráásban levő történet íróknak esztendő szám szerint való Laistroma* című jegyzék — mint már említettük — még az alapítás előtt készült, 1791-ben s ARANKA mentegetőzve szól hiányosságairól, melyeket azzal magyaráz, hogy sebtében kellett összeállítania a listát, hogy mielőbb nyomdába küldhesse. Elkészítésében két segítőtársa volt: SZATHMÁRI PAPP Mihály kolozsvári professzor, aki az országgyűlés által a Nyelvmívelő Társaság ügyében kiküldött deputációban is szerepelt, és BENKŐ József, aki már korábban nagy érdemeket szerzett a történeti kéziratok gyűjtése és feldolgozása terén.³⁷ Ez az első lista 111 tételt tartalmaz, nagyjából időrendben, a legkorábbi a 15. század végéről való *Kászon-Szék eredete* című kézirat, a legkésőbbi datált darab 1764-ből származik. ARANKA már ekkor „catalogue raisonné”-t szeretett volna készíteni, de a sietségen kívül talán a hozzáértés hiánya is akadályozta célja elérésében. A kéziratok címen kívül csak a felőltt évkörét adja meg a leírásban. A második lista, amely a Kéziratkiadó Társaság

³⁵ *Aranka György jelentése székelyföldi tudományos utazásáról.* (Mátsolat.) MTAK Kézirtár RUI 2-r. 7. 12. v. — 15. f. Nyomtatásban: VASS József i. m. 404—408.

³⁶ *A MNyT munkáinak első darabja.* Szeben, 1796. 186—187.

³⁷ Jakab Elek i. m. 261. — Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai.* Bukarest, 1955. 106.

addigi történetéről szóló fontos bevezetéssel, a „Magyar Nyelv Mívelő Társaság munkáinak első darabja” című kötetben látott napvilágot, nemcsak jóval bővebb az elsónél, de igényesebb módszerrel is készült. 224 tételből áll, ebből 103 már az első lajstromban szerepelt; 8-at nem vett át ARANKA az újabb összeállításba. Ezek részben nyilvánvalóan nem erdélyi vonatkozású kéziratok, néhány esetben nem állapítható meg a mellőzés oka. A jegyzék nagyrészt latin nyelvű munkákat tartalmaz, mintegy negyedrészen magyar, egy-két esetben német és francia nyelvű művek is találhatóak benne. A második jegyzék többlet-anyagában (121 tétel), ott találjuk a RÁDAY Gedeon levelében jelzett kéziratok közül BORNEMISZA Pál *Relatióját* 1552-ből, és RÁDAY Pál egyik munkájának címét: *Descriptio Historiae arcanae Thumultus Rakotziani per Paulum de Rhada*,³⁸ továbbá ARANKA magyarországi gyűjtőútjának eredményeként olyan darabok címét is, amelyek ARANKA *A magyarok történetei régebb eredeti kútfejeinek Laistroma* című jegyzékében mint TELEKI József sziráki gyűjteményében őrzött művek szerepelnek.³⁹

ARANKA ebben a második listában arra is kísérletet tesz, hogy a pusztai időrendi felsoroláson kívül pontosabb adatokat közöljön a kéziratokról, bár eljárása nem mindig következetes. Tipográfiaileg jelzi pl. a kézirat nyelvét: a latin és német címeket kurzívval szedette. Néhány, ugyancsak kurzívval szedett latin nyelvű cím után azonban külön közli, hogy a szöveg magyar nyelvű. Ahol maga konstruálta a címet, mint *Rákóczi Ferenc Frantzia levelédezése* esetében, nem kurzíválta a szöveget, bár a kézirat nyilvánvalóan nem magyar nyelvű. Minthogy a társaság nemcsak másolatokat gyűjtött, hanem, ha lehetett, eredeti darabokat is megszerzett gyűjteménye számára, ARANKA ezt is jelzi a cím után, s közli, ha verses munkáról van szó. Nyomatott műveknél hangsúlyozza a könyv ritkaságát, hogy az új kiadás szükségességét indokolja vele, így TAURINUS *Stauromachiája* és BOCATIUS *Res gestae in Hungaria et Transylvania* című műve esetében. Néhány alkalommal rövid annotációt is közöl, pl. ANDLER *Memoria belli Hungarico-Turcicija* után megjegyzi:

„Igen szép: Zrinyi Miklós ditséréte, és Montecuculival való egyben hasonlítása”, vagy „I. Apaffi Mihály Fejedelem Protocolluma. Benne: az 1666-beli Békesség pontjai, 1556-ban Iffjú János Király utazása és magának Apaffinak sok szép levelei” és így tovább.”

A második lista megjelenése 1796-ban lényegében a Kéziratkiadó Társaság története első szakaszának zárókövét jelenti. Nem mintha végetért volna a gyűjtőmunka: ARANKA már 1797-ben újabb székelyföldi utazásra indult, s tovább gyarapította a társaság kéziratának számát. Az 1797-es év legfőbb jelentősége azonban a társaság története szempontjából első kiadványának, az EDER József Károly-szerkesztette *Scriptores Rerum Transilvanivarum* első kötetének megjelenése volt.

A Kéziratkiadó Társasággal kapcsolatosan igen sok a megoldatlan probléma, nem egy felvetődő kérdéstről hiányosak az ismereteink. Sokrétű kutatómunkára van szükség — elsősorban ARANKA levelezésének ilyen szempontból való kiaknázásával — olyan kérdések tisztázására — hogy csak néhányat említsünk a fontosabbak közül —, mint pl. az, hogy kik voltak a társaság munkás tagjai

³⁸ *A MNyT munkáinak első darabja*. Szeben, 1796. 192, 200.

³⁹ Erdélyi régi kéziratokra vonatkozó levelezés. MTAK Kézirattár Ms 10. 357/r. 8, 12, 16. tétel.

és milyen feladatokat szándékoztak elvégezni. Külön figyelmet érdemel köztük BENKŐ József személye, akinek ARANKÁHOZ és a társasághoz fűződő kapcsolatairól MIKÓ Imre több mint száz éve megjelent monográfiájában olvashatunk mindmáig érvényes megállapításokat.⁴⁰ Nem tudjuk, volt-e tervszerűség a kiadandó kéziratok kiválasztásában. Az, hogy ARANKA maga a lista két első, tehát legrégebbi tételét szándékozott feldolgozni, esetleg arra mutat, hogy a források korai volta valamiféle koncepció szempontja lehetett. Ugyanakkor azonban olyan nyilatkozatát is ismerjük, amely szerint a munkatársak tetszésük szerint választhatták ki a feldolgozandó műveket.⁴¹ JAKAB Elek felveti, de nem dönti el a kérdést, volt-e köze a társaság kiadói tevékenységéhez HANER János Jeremiás postumus munkájának, a *De Scriptoribus Rerum Hungaricarum et Transylvanicarum saeculi XVII.* című kötetnek, melynek előszavában a közreadó a magyarországi és erdélyi philohistorokhoz (de nem a társasághoz!) fordul. Nem oldja meg a kérdést az sem, hogy ARANKA 1796-os listáján a következő megjegyzést fűzi HANER *Adversaria de Scriptoribus Rerum Hungaricarum et Transylvanicarum* címen szereplő kéziratához: „Éppen most nyomtattatik ki Szebenbe.”⁴² A felvetődő kérdéseket hosszan lehetne még tovább sorolni.

A Kéziratkiadó Társaság kiadványaival kívánta viszonyozni a pártfogók anyagi támogatását. ARANKÁT, miután 1794-ben tett reménykedő kijelentése az első kötet közeli megjelenéséről nem vált valóra, az évek múlásával egyre jobban nyomasztotta a tartozás érzése. Levelezőpartnerei tudakozódását sürgetésnek érezte, s gondterhelten számolt be BÁNFFY Györgynek a Bécsből és Magyarországról kapott érdeklődő levelekről.⁴³ Az ÉDER-szerkesztette, 1797-ben majd 1800-ban megjelent köteteket azonban nem követték újabb publikációk. A közreadás messze elmaradt az eredményes gyűjtőmunka mögött, s ezt utóbb DÖBRENTEI Gábor a társaság történetére visszapillantva a következő sóhajtásban foglalta össze: „Bár következett volna az Aranka összeírta 221 kéziratnak legalább a veleje!”⁴⁴

DÓRA F. CSANAK

La fondation de la Société pour la Publication des Sources Historiques Transilvaines

La Société pour la Publication des Sources Historiques Transilvaines se réalisa en rapport étroit avec la Société Transilvaine pour la Défense de la Langue Nationale au cours de la diète transilvaine de 1790–91. Cette dernière société se proposa — entre autres — comme but la popularisation de l'histoire nationale; la réunion aussi bien que la publication des sources historiques était donc de première nécessité à cette fin.

⁴⁰ Mikó Imre: *Benkő József élete és munkái*. Pest, 1867.

⁴¹ *Aranka György jelentése székeljöldi tudományos utazásáról*. (Másolat.) MTAK Kézirattár RUI 2-r. 7. 15. v.—16. f. — A MNYT munkáinak első darabja. Szeben, 1796. 180.

⁴² Jakab Elek i. m. 349–350. — a MNYT munkáinak első darabja. Szeben, 1796. 204.

⁴³ Tudakozó levelet írt pl. TELEKI Domokos (*Aranka Györgyhez írt ismeretlen levelek*. Közli CSÜRY Bálint. = ItK 1935. 35.), galántai FEKETE János (MTAK Kézirattár K 684, II. 117.) és galántai FEKETE István (JAKAB Elek i. m. 361.) — *Aranka György ismeretlen levele gróf Bánffy Györgyhez, Erdély kormányzójához*. Közli Jancsó Elemér. = ItK 1938. 66–67.

⁴⁴ *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei I.* Pest, 1833. 35–36.

L'objet de l'essai est d'éclaircir la destination de la société, le rôle du gouverneur de Transylvanie et celui de György ARANKA dans la fondation, le nombre des mécènes et la quantité des fonds matériels du travail. La publication d'une circulaire inconnue de la société concernant la collection des manuscrits historiques dispersés, celle d'une réponse à cette circulaire, écrite par le grand amateur des sciences, Gedeon RÁDAY, offrant les mémoires politiques de son père, secrétaire du prince RÁKÓCZI, relatifs aux négociations diplomatiques au début du XVIIIe siècle, souligne les rapports de la société et des courants politiques de la fin de XVIIIe siècle.

L'essai fait l'analyse des deux catalogues de manuscrits historiques publiés par György ARANKA. — La première période de l'histoire de la Société se termine par la parution de deux volumes intitulés *Scriptores Rerum Transilvanicarum*.